

ÉPÜLETTÖRTÉNETI LEÍRÁS

ELŐZMÉNYEK

Jelen szakvéleményt a *König és Wagner Építésszek Kft.* megbízásából 2008. szeptember folyamán készítettem. A kutatás és a tanulmány célja a zsinagóga főbb építéstörténeti adatainak ismertetése, a feltétlenül megőrzendő műemléki értékek felsorolása, továbbá az építészeti programterv ismeretében a további kutatások, megfigyelések, esetleges beavatkozások jelzése, amennyiben lehetséges, azok költségvetésének feltűntetésével.

A zsinagóga főhomlokzata 2008 szeptemberében

A historizáló épület *Baumhorn Lipót* tervei szerint épült Esztergom Szent Tamás-hegy lábánál. *Lőw Immanuel* szegedi rabbi avatta fel 1888-ban.

ÉPÜLETLEÍRÁS

Szabadon álló, téglalap alaprajzú. Bejárata délnyugatról, a kis térré szélesedő Imaház utcáról nyílik, kétoldalt lakóházak fogták közre¹, a város felőli oldalon keskeny közszal, amelyről az épület nyugati sarkán a hasábos tömegeből kilépő épületrész megközelíthető. Hátsó homlokzata mögött keskeny köz és a Szent Tamás hegy terepviszonyaihoz alkalmazkodó magas támfal emelkedik.

A főhomlokzat három részre tagolódik: a szélső hasábos, torony-szerű, de a körbefutó koronázó párkány fölé nem emelkedő épületrészek között a földszinten három árkádivel nyitott előcsarnok, felette nyitott terasz és visszaugratott középső homlokzatszakasz jelentkezik. A szimmetrikus homlokzattagolásban a középtengely kap hangsúlyt a nyíláskiosztás, az emeleti körablak, a felette emelkedő ormfal és a ráállított törvénytábla által. A zsinagógát enyhe emelkedésű sátor tető felett, kis kiemelkedésű, négyszög alaprajzra szerkesztett és lanternával koronázott alacsony kupola fedi.

1. Az északkeletinek ma már csak maradványai, boltozott terek, faragott kapuzárkók, illetve utcai szárnyának fennálló, romos részlete látható.

KÖNIG ÉS WAGNER ÉPÍTÉSSZEK KFT

1135 BUDAPEST, RAÓUL WALLENBERG UTCA 12

07/1

ÉPÜLETREKONSTRUKCIÓ

**ESZTERGOM
IMAHÁZ UTCA 2
HRSZ. 19839**

TANULMÁNYTERV

2008. SZEPTEMBER HÓ

MEGRENDELŐ:

ESZTERGOM VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
2500 ESZTERGOM, SZÉCHENYI TÉR 1.

TERVEZŐK:

VEZETŐ ÉPÍTÉSSZEK:

König *Wagner*
KÖNIG TAMÁS DLA WAGNER FERENC DLA
E-1/01-0251 E-1/01-0118

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSÁK:

HOLTSÁG ÁGNES RIMELY ADÁM
E-2/13-1048 E-2/01-0208

SZERKEZETTERV: SZÍNHÁZTECHNIKA:
BALOGH BÉLA STRACK LŐRINC
T-1/01-3019

ÉPÜLETGÉPÉSZ: ELEKTR. TERVEZŐ:
ERHARDT LAJOS RÉVHEGYI FERENC
GT-1-1340 V-1/T-01-0092

MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ:
SIMON ANNA

A homlokzatok tagolása, díszítése hozzájárul az épülettömeg összefogottságához, a főhomlokzat reprezentatív megjelenéséhez, ugyanakkor a külsőn is megkülönbözteti a két fő szerkezeti elemet, a hangsúlyos haránttengelyű bejárati- és a centrális főteret.

A lábazat, az iszlám, mór építészetre emlékeztető egyes- és ikerablakokkal és színes vakolatsávokkal tagolt falfelületek és a koronázó párkány egységesen körbefutnak az épületen. A „tornyokkal” határolt bejárati épületrészt annak határain poligonális, a koronázópárkány felett kis hagymakupolával koronázott pilaszterek határolják. Az így kiemelt épületrész felületein gazdag ornamentális dísz, nyílaskeretesítés illetve a koronázó párkány sztalaktit-jellegű plasztikus tagolása és felette pártázat található. Az emeleti terasz alatti osztópárkány középső részén eredetileg héber felirat, a 20. század második felében a „Technika Háza” felirat volt olvasható.

A belső tér a második világháború utáni átalakítás eredményeként csak bizonyos részleteiben őrzi az eredeti tértagolást. Az egykori tágas centrális térbe, feltehetően a női karzat helyére földszinten kisebb irodákat, kiszolgáló helyiségeket alakítottak ki, az emeleten színházi célokat szolgáló pódiumot és nézőteret. A bejárati csarnok mögött két vasoszlop és karzattartó vas konzolok eredeti helyükön találhatóak.

Megőrződött a kolostorboltozatos, öntöttvas tartószerkezetű térlefedés, jóllehet az oszlopokat körbebetonozták, fejezetük ma is látható. Jelenlegi tudásunk szerint bizonytalan az eredeti közlekedési rendszer, a Tóraszokrény helye, egyúttal a belső tér tájolása (keletre nézett vagy a bejárattal szemközi oldalon volt?), továbbá a szószék elhelyezkedése (a Tóraszokrény előtt, vagy a terem közepén?).² Látható nyoma nem maradt a belső dekorációnak. Az eddig fellelt egyetlen belső kép a tóraszokrényt mutatja³. Szóbeli elmondásból tudjuk, hogy a mennyezetet égboltra emlékeztető festés díszítette, az ablakokban színes üvegtetét volt, az egyik visszaemlékező szerint a karzatok hátfalán is figurális festés volt, bibliai jelenetekkel. A kupola közepén díszes csillár függött, az oszlopokra gyertyatartók voltak erősítve.

2. Sem a felleltszemtanúk (Cserni Alajos, Molnár Gyuláné, Németh János Technika Háza igazgatója 1998-ig, és Mohácsi Miklós METESZ elnök), sem a kevés vonatkozó forrás nem ad egyelőre egyértelmű választ.

3. Rossz minőségű fénymásolat Kralovánsszky Réka és Szabó Zoltán 1996. évi homlokzattfelújítási tervek dokumentációjában /KÖH Tervtár Ltsz.: 38579./

KÖNIG ÉS WAGNER ÉPÍTÉSZEK KFT

1136 BUDAPEST, RAÓUL WALLENBERG UTCA 12

07/2

ÉPÜLETREKONSTRUKCIÓ

ESZTERGOM IMAHÁZ UTCA 2 HRSZ. 19839

TANULMÁNYTERV

2008. SZEPTEMBER HÓ

MEGRENDELŐ:

ESZTERGOM VÁROSI ÖNKORMÁNYZAT
2500 ESZTERGOM, SZÉCHENYI TÉR 1.

TERVEZŐK:

VEZETŐ ÉPÍTÉSZEK:

KÖNIG TAMÁS DLA WAGNER FERENC DLA
E-1/01-0251 E-1/01-0118

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSÁK:

HOLTSÁG ÁGNES RIMELY ADÁM
E-2/13-1048 E-2/01-0208

SZERKEZETTERV: SZÍNHÁZTECHNIKA:
BALOGH BÉLA STRACK LŐRINC
T-1/01-3019

ÉPÜLETGÉPÉSZ: ELEKTR. TERVEZŐ:
ERHARDT LAJOS RÉVHEGYI FERENC
GT-1-1340 V-1/T-01-0092

MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ:
SIMON ANNA

ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÁS

A hagyomány szerint Magyarországon az első, szervezett zsidó közösség a mai Esztergom területén élt. Az 1895-es egyesítésig a város főbb településrészei az érseki, majd királyi tulajdonban lévő Esztergom-vár, az érseki Víziváros, és a városfalakon kívül a később mezővárosi rangot kapott Szent György-mező és Szenttamás, utóbbi káptalani birtok. 1050 körül a zsidó kereskedőknek már imaháza, önálló vezetősége, rituális fürdője volt. Írott források említenek zsidó közösséget a 13. században, amely a Szent Tamás-hegy lábánál fakadó számos hévízforrás egyike által táplált egyik hévízfürdőt használja rituális fürdőként. A zsidó utca a település együttes déli részén feküdt. A török hódoltság idején a zsidó közösség megszűnik Esztergomban, visszatelepülésük a török kiűzetése után lassan kezdődik meg. 1711-ben az érseki Vízivárosból kiűzik őket, ekkor Szenttamásra vonulnak vissza. A 18. század közepén a zsidók nagyobb részt Szenttamáson és Szent György-mezőn laktak és van zsinagógájuk. Az 1820-as évek elejére vált a megye legnagyobb zsidó közösségévé az esztergomi. Egy 1827-es összeírás említi zsinagógájukat és rabbijukat. A század harmincas – negyvenes éveiben már a királyi város területén is lakhatnak, de ekkor, sőt az 1895. évi a város egyesítés után is Szenttamáson állt a zsinagóga.

A középkori zsidó településrészt pontosan nem tudjuk azonosítani. Az első, zsinagógáról szóló adatok már a mai helyén álló, újkori épületre vonatkozhatnak. „1855-ben a szenttamási imaház megrogyant, el kellett hagyni. A helyi izraelita egyházi vezetés új templom építése mellett döntött, amelyhez megkapta a megyefőnök engedélyét is. 1858. július 25.-én Feigler János vezetésével megkezdődött az új templom építése, amely 1859. július 20.-án el is készült. 1859. szeptember 20.-án Meisel budapesti főrabbi prédikációjával nyílt meg az imaház. A megnyitón Jagasics Sándor császári és királyi megyefőnök is részt vett⁴. Az 1880-as évekre megnőtt a hitközség lélekszáma, ezért új zsinagóga építése vált szükségessé. „1888-ban bontották el a régi zsinagógát, és Baumhorn Lipót budapesti műépítész tervei szerint mór stílusban felépült az új zsinagóga, amelyet dr. Weisz Ignác esztergomi és Lőw Immánuel szegedi rabbi avatott fel⁵.”

- Városterkép részlete 1883. (KEML) 36-os szám m aljelölve a korabali zsinagóga.

- Kataszteri térkép, 1886. (KEML) A tervbe vett / épülőfélben lévő (?) Baumhorn-féle zsinagóga 81/82. szám alatt.

4. Ortutay 1990, 134, 28. j., Kéziratok a KEML-ban.

5. U.o., hivatkozással a Zsidó Lexikonra. Lőw Immánuel rendezte s a jótőle apja, Lőw Lipót beszédeit, aki az emancipálódó magyar zsidóság vezetőjeként többen között a zsinagógaépítésre vonatkozó szabályokról és hagyományokról is kifejtette gondolatait. Ld.: Ferenci Judit

KÖNIG ÉS WAGNER ÉPÍTÉSZEK KFT

1136 BUDAPEST, RAOUL WALLEBERG UTCA 12

07/3

ÉPÜLETREKONSTRUKCIÓ

ESZTERGOM IMAHÁZ UTCA 2 HRSZ. 19839

TANULMÁNYTERV

2008. Szeptember hó

MEGRENDELŐ:

ESZTERGOM VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
2500 ESZTERGOM, SZÉCHENYI TÉR 1.

TERVEZŐK:

VEZETŐ ÉPÍTÉSZEK:

KÖNIG TAMÁS DLA WAGNER FERENC DLA
E-1/01-0251 E-1/01-0118

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSÁK:

HOLTÁG ÁGNES RIMELY ADÁM
E-2/13-1048 E-2/01-0208

SZERKEZETTERV: SZÍNHÁZTECHNIKA:
BALOGH BÉLA STRACK LŐRINC
T-1/01-3019

ÉPÜLETGÉPÉSZ: ELEKTR. TERVEZŐ:
ERHARDT LAJOS RÉVHEGYI FERENC
GT-1-1340 V-1/7-01-0092

MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ:
SIMON ANNA

Az épület tervei nem ismertek⁶. Ez volt a fiatal építész első ismert, önálló munkája. Bécsi műegyetemi tanulmányainak és a Lechner–Pártos tervezőirodában szerzett tapasztalatokkal készítette első zsinagóga-tervét. Több elemében erősen érződik a nemrégiben 1854-59-ben épült, Ludwig Förster által tervezett Dohány utcai zsinagóga hatása, amely maga is Förster bécsi Tempelgassei zsinagóga-tervét követi. Ilyen elemek: a Dohányutcai épületen először megjelenő homlokzati „tornyok”, azok poligonális pilieszterrel való határolása, és kis hagymakupolákkal való hangsúlyozása, a koronázópárkány feletti liliomos pártázat, - amennyire megítélhető – a Tóraszokrény alakítása és főként az öntött vas tartószerkezet alkalmazása, természetesen lényegesen kisebb léptékben, egyszerűbben⁷.

Az esztergomi zsinagóga a II. Világháborúban találatot kapott. Tetőzete beszakadt. Az épület évekig használaton kívül állt. A zsidó hitközség nem élelt újjá. Állami tulajdonba került, első felújítására 1962-64-ben került sor, célja a használhatóság volt, az épület homlokzatát lecsupaszították, a belső teret két szintre osztották. Az 1980-81-es felújítás során részben már műemléki szempontok is érvényesültek. A Technika Háza, Műszaki és Természettudományos Egyesületek Szövetsége helyi központja működött az épületben. Az utóbbi időben a városi színház használja.

Az 1996-ban két szakaszban zajlott felújítás: Először a tetőszerkezetet erősítették meg, új héjzajat készült és megújultak a sarokkupolák valamint a lanterna. A munkát a dorogi AKNA Bau. Kft. végezte⁸. Második ütemben a homlokzatok felújítására került sor. A munkák során törekedtek az eredeti díszítőelemek kiegészítésére, rekonstrukciójára. Korlátozott szondázás nyomán meghatározták a ma fellelhető legkorábbi színezést. (Ezt leginkább a Gazda 1989, 118, 119. kép tükrözi) Anyagiak hiányában a nyílászárók rekonstrukciója esetében egy egyszerűbb megoldást választottak. A tervezők Kralovánszky Réka és Szabó Zoltán⁹.

A ZSINAGÓGA MEGŐRZENDŐ MŰEMLEKI ÉRTÉKEI

- a műemléki szempontok alapján felújított homlokzat és tetőfedés
- a belsőben megtalálható vas-szerkezetek, az általuk meghatározott emeleti tér
- amennyiben további műemléki fel-, vagy festőrestaurátori kutatás eredeti vakolat-, festésmaradványokat tár fel.

A SZÜKSÉGES TOVÁBBI MŰEMLEKI KUTATÁSOK

A jelenleg tervezett átalakítások a tulajdonos anyagi lehetőségei szerint és a működtetés szempontjából tervezett funkciók miatt nem teszik lehetővé a zsinagóga eredeti, szakrális funkciójába és építészeti formáiba való visszaállítását. Ez műemléki szempontból is aggályos volna, mivel ehhez lényeges információink hiányoznak.

6. Nincs nyoma a Budapesti Dohány utcai Zsinagóga levéltárában, a KÖH Tervtárában, illetve az Építészeti Múzeum gyűjteményében, sem a Komárom-Esztergom Megyei Levéltárban, sem a szakirodalomban.

7. Gazda 1989, 24. kép.

8. Tervdokumentációja a KÖH Tervtárában, Ltsz.: 38.098.

9. Tervdokumentációja a KÖH Tervtárában, Ltsz.: 38.579.

KÖNIG ÉS WAGNER ÉPÍTÉSZEK KFT

1136 BUDAPEST, RAOUL WALLENBERG UTCA 12

07/4

ÉPÜLETREKONSTRUKCIÓ

ESZTERGOM IMAHÁZ UTCA 2 HRSZ. 19839

TANULMÁNYTERV

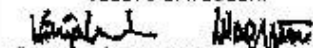
2008. SZEPTEMBER HÓ

MEGRENDELŐ:

ESZTERGOM VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
2500 ESZTERGOM, SZÉCHENYI TÉR 1.

TERVEZŐK:

VEZETŐ ÉPÍTÉSZEK:

KÖNIG TAMÁS DLA WAGNER PÉTER DLA
E-1/01-0251 E-1/01-0118

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSÁK:

HOLTSÁG ÁGNES RMELY ADÁM
E-2/13-1048 E-2/01-0208

SZERKEZETTERV: SZÍNHÁZTECHNIKA:
BALOGH BÉLA STRACK LŐRINC
T-1/01-3019

ÉPÜLETGÉPÉSZ: ELEKTR. TERVEZŐ:
ERHARDT LAJOS RÉVHEGYI FERENC
GT-1-1340 V-1/T-01-0092

MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ:
SIMON ANNA

Ugyanakkor indokolt, hogy

1. az átalakítások során a belső terekben festőrestaurátori szondázás történjen az egykori karzat hátfalán, a boltozaton, a vas tartószerkezet látszó részein. E kutatások esetleges eredményeit feltétlenül dokumentálni szükséges, s a későbbi kiviteli tervek rekonstrukciós céllal fel is használhatnák.

2. történeti, építészettörténeti szempontból fontos lenne kivitelezés közbeni műemléki kutatói megfigyelésekre (összesen kb. 3 nap). Ez részben a belső falak szondázását jelenti, részben a földszint középső részén tervezett szintsüllyesztés során a kitermelt feltöltés vizsgálatát.

A megfigyelésektől következő kérdésekre várunk választ:

- a Tóraszokrény által kijelölt tengely melyik irányban volt (erre utalhat a fotó szerint nagyszabású, épített tóraszokrény nyoma a falazatban),
- ez egyben meghatározza a karzat helyzetét is;
- milyen volt a karzat esetleges mellvédje, rácsa;
- hol állt a bima és milyen mellvédje volt.

Összefoglalva, a 2. pont alatt felsoroltak történeti szempontból fontosak, dokumentálásuk a korrekt műemléki vizsgálatához hozzátartozik, és szerencsés esetben hozzájárulhat Baumhorn Lipót e korai művének alaposabb megismeréséhez.

Simon Anna
művészettörténész

Szakirodalom

Borovszky Sámuel: Magyarország városai és vármegyéi. Komárom – Esztergom megye. 1912.

dr. Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon.

Ferencz Judit: A 19. századi zsinagógaépítészet Nagyváradon. A Cion-templom. 2005. (ELTE, Művészettörténeti Intézet)

Gazda Anikó: Magyarországi zsinagógák. Budapest 1989.

Gerla János – Somogyi György: Baumhorn Lipót zsinagógái. Budapest 1980.

Hadk András – Somogyi György: Lipót (A Dohány utcai Zsidó Múzeumban 1999-ben rendezett kiállításához írt katalógus és tanulmánykötet.)

Főlszentelő. Tartotta az esztergomi zsinagógában 1888. augusztus 21-edikén Löw Immanuel. Szeged, Engel Adolf nyomdájából 1888.

Löw Lipót: Gesammelte Schriften von Leopold Löw I – V. Segedin: Verlag von Ludwig Engel (Tom. IV. pp. 1-71. a zsinagógaépítészetéről általában)

Ortutay András: Az Esztergom Szenttamási zsidók özönsege a szabad királyi város és a primácia árnyékában. In: Város – mezőváros – városiasodás. MTA Konferencia, 1990.

Ortutay András: A Komárom-Esztergom megyei zsidóság történetéből. In: Szerk. Ságvári Ágnes. Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Komárom-Esztergom megyei Levéltárból. 1994, 11-19.

Zsidó Lexikon. Szerk. Újváry Péter. Budapest, 1929.

KÖNIG ÉS WAGNER ÉPÍTÉSZEK KFT

1135 BUDAPEST, RAÓUL WALLE NBERG UTCA 12

07/5

ÉPÜLETREKONSTRUKCIÓ

ESZTERGOM IMAHÁZ UTCA 2 HRSZ. 19839

TANULMÁNYTERV

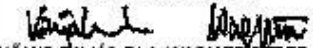
2008. SZEPTEMBER HÓ

MEGRENDELŐ:

ESZTERGOM VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
2500 ESZTERGOM, SZÉCHENYI TÉR 1.

TERVEZŐK:

VEZETŐ ÉPÍTÉSZEK:

KÖNIG TAMÁS DLA WAGNER PÉTER DLA
E-1/01-0251 E-1/01-0118

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSÁK:

HOLTSÁG ÁGNES RIMELY ÁDÁM
E-2/13-1048 E-2/01-0208

SZERKEZETTERV: SZÍNHÁZTECHNIKA:
BALOGH BÉLA STRACK LÖRINC
T-1/01-3019

ÉPÜLETGÉPÉSZ: ELEKTR. TERVEZŐ:
ERHARDT LAJOS RÉVHEGYI FERENC
GT-1-1340 V-1/T-01-0092

MŰVÉSZETTÖRTÉNETÉSZ:
SIMON ANNA